

Saša BRAJOVIĆ*

NJEGOŠ, BAJRON I BAJRONIZACIJA ITALIJE

ABSTRACT: This text presents observations on relationship of Petar II Petrović Njegoš, bishop and poet of Montenegro, to Byron – based on the portrait of English poet in the main room of Njegoš's residence at Cetinje, the capital of Montenegro, as well as Njegoš's records in his notebook. The text points to the crucial importance the English poet made in shaping the reception of Italy and its art in the first half of the 19th century, as well as the echo of Byron's verses in Njegoš's meditation on Italy. Special attention was paid to the Njegoš's thoughts on the Colosseum and other ruins of Rome, which were colored by the phenomenon of Byronised Italy.

KEY WORDS: *Njegoš, Byron, portrait, Biljarda, Rome, ruins, Colosseum*

Bajronov portret u Biljardi

Njegoš je, poput mnogih evropskih intelektualaca prve polovine 19. veka, poštovao Bajrona (George Gordon Byron). O tome svedoči, najpe, Bajronov portret u Biljardi.

Podizanjem rezidencije 1838. započet je Njegošev naum da Cetinje oblikuje kao modernu urbanu prestonicu Crne Gore. U glavnu, veliku salu svoga „novog dvora“, kako su njegovi savremenici zvali zgradu koju je sazi-dao, doneo je 1839. bilijar, po kojem je kasnije i dobila ime.¹ I pored veoma ograničenih sredstava kojima je raspolagao, izbor nameštaja iz Trsta i pred-meti koji su krasili prostorije Biljarde nije bio slučajan. Oni su birani da iska-žu Njegošev ukupni državnički autoritet, herojstvo, duhovnost i intelektual-nost. Sudeći prema opisima, rezidencija je bila prepoznata kao amblem vred-nosti oličenih u Njegošu, i mesto građanske pristojnosti, udobnosti i sklada.

* Vanredni profesor, Filozofski fakultet, Beograd.

¹ R. Dragičević, *Članci o Njegošu*, Cetinje: Narodna knjiga, 1949, 128-147.

Zato se može tvrditi i da je izbor portreta u njoj bio promišljen. Portreti u rezidencijama su personifikacije ideja, inkarnacija vlasti i samoprezentacije. Oni su bili vizuelna evidencija konsolidacije države, procesa koji je, naročito od ranog modernog doba, veoma personalizovan. Portret je aktivni je činilac u oblikovanju države. Pošto je bilijarska soba crnogorske rezidencije bila istovremeno sala za audijencije, trpezarija, soba za razonodu, ovaj nukleus države koja se borila za svoju samostalnost bio je prostor za ispisivanje institucionalnih i političkih poruka. Njegoš je izborom portreta kreirao vrstu alegorijskog sistema kojim je prezentovao svoje državničko usmerenje.

Pored portreta ruskog cara Nikolaja I, Napoleona i Karadžića, Njegoš je imao i Bajronov portret, kako svedoči putopis ruskog slaviste Sreznjevskog (Измаил Иванович Срезневский), koji je bio na Cetinju 1841. Engleski geograf i putnik Paton (Andrew Archibald Paton), koji je na Cetinju boravio 1846, zapisuje da su Bajronov i Napoleonov portret bili u nekoj grafičkoj tehnici, dok su portreti Petra Velikog i Karadžića bili u tehnici ulja na platnu. Bajronov portret u velikoj bilijarskoj sobi potvrđuje i *Reiseberichte über die Niederlande, Istrien, Dalmatien und Montenegro und das südöstliche Deutschland* iz 1850-1852, nemačkog putopisca, istoričara i geografa Kola (Johann Georg Kohl). On piše da su u sobi, pored Bajronovog, i portreti „sadašnjeg kralja Saksonske“ i Petra Velikog, kao i oružje iz bojeva.²

Portreti ruskih careva, Petra Velikog i (ili) Nikolaja I, svedoče o Njegoševim trajnim i mnogostrukim vezama sa Rusijom i, verovatno, o tome da su bili dobijeni na dar.³ Portret saksonskog kralja Fridriha Augusta II vezan je za kraljevu posetu Crnoj Gori i susret sa Njegošem krajem maja 1838.⁴

² R. Dragičević, op. cit., 141; J. M. Milović, *Njegoš u slici i riječi*, Titograd: Grafički zavod, 1974, 103-104.

³ Njegoš ruskom caru posvećuje odu *Na dan rođenja sverusijskog imperatora Nikolaja prvoga*, u kojoj pronalazi prigodne mitološke asocijacije utemeljene na tradicionalnom alegorijskom sistemu što proslavlja vladara. Ruskog cara Njegoš upoređuje sa Marsom, „gromovrščem“ Zevsom, Apolonom, koji ga, kroz pretka Petra Velikog, obasjava mudrošću vladanja: P. Petrović Njegoš, *Pjesme*, priredio R. Lalić, u: *Celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, knj. I, uredili N. Banašević, R. Bošković, R. Lalić, V. Latković, P. Perović, M. Stevanović, Beograd: Prosveta, 1967, 68-72.

⁴ Saksonski kralj posetio je Crnu Goru u svojoj botaničkoj ekspediciji, u pratnji italijanskog botaničara iz Trsta, Bjažoleta (Barolomeo Biasoletto), koji je opisao kraljevo putovanje. I sam kralj je u svom dnevniku zabeležio svoj susret sa Njegošem: V. Latković, N. Banašević, *Savremenici o Njegošu*, Beograd: Novo pokolenje, 1951, 48-59; J. M. Milović, „Posjeta kralja saksonskoga Fridriha Augusta vladici Radu 1838“, *Istorijski Zapisi* III/1-2 (1949), Cetinje: Glasnik Cetinjskog Istorijskog Društva, 1949, 50-60; V. Kilibarda, *Njegoš i Trst. Italijski pisci i putopisci o Vladici-pjesniku. B. Bjažoleto. P. Đenerini, F. Dal Ongaro*, Podgorica: CID, 2000, 40-56, 111-162. Njegoš je saksonskog kralja proslavio pesmom *Kralju Fridrihu Avgustu II*, u kojoj njegovu posetu „ratničkoj zemlji Skita“ predočava kao „dan radosti i svetkovanja“, čin hrabrosti na kojem mu je zahvalan: P. Petrović Njegoš, *Pjesme*, 242.

Njegošev *representatio* suštinski je izražen portretima heroja romantizma – Napoleonovim, Bajronovim i Karadordevim. Izbor Karadordevog lika imao je naročitu etičku i emocionalnu vrednost. *Prahu Oca Srbije* Njegoš posvećuje svoje najslavnije delo, *Gorski vijenac*, kao i pesme *Sablji besmrtnog vožda (knjaza) Karađorđija (koju sam kupio u Beču 1. julija 1837. godine)* i *Pod slikom Karađorđevom*.⁵ Prikazujući Napoleona, Njegoš izražava romantičarski duh viteštva, divljenje prema detetu Revolucije, ratniku, borcu za pravdu, reformatoru i stradalniku. Predstavljajući onog koji je prema Napoleonu imao najslojevitiji odnos – Lorda Bajrona, Njegoš se samodefiniše kao pripadnik istog herojskog etosa i pesničkog Olimpa.⁶

Kao što se u Biljardi preplitao zvanični i privatni prostor, tako su i portreti u njoj reflektovali fasete Njegoševog identiteta. Najizrazitija samorefleksija, reklo bi se, bila je ona bajronovska.

Poznavanje Bajrona

U Njegoševoj biblioteci postoji knjiga *The Works of Lord Byron. Complete in five volumes* koju je objavio izdavač Tauhnic (Bernhard Tauchnitz) u Lajpcigu 1842.⁷ Nije sačuvan drugi tom u kojem se nalazi *Childe Harold's Pilgrimage* (kao i *The Giaour, The Corsai, Lara. A Tale, The Siege of Corinth, Parisina, The Prisoner of Chillon, Mazeppa, Beppo. A Venetian Story*). Ne može se tvrditi da je postojao, ni da ga je Njegoš čitao. Sem toga: „Bajrona, na kojem jeziku je čitao?“⁸ Engleski nije znao, mada su gramatika engleskog na italijanskom jeziku, kao i englesko-nemački rečnik, bili među knjigama u njegovoj biblioteci.

U Njegoševoj biblioteci sačuvao se katalog petrogradskog knjižara Smirdina (Александр Филиппович Смирдин) u kojem su neke knjige podvučene, a sudeći prema sadržaju knjiga, može se pretpostaviti da ih je „podvlačio Vladika Rade“. Ne zna se da li ih je nabavio, jer od njih nije ni jed-

⁵ P. II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, priredio A. Mladenović, *Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka*, uredili N. Vuković, S. Kalezić, M. Milošević, V. D. Nikčević, M. Pantić, M. Pižurica, G. Čelebić, Cetinje: Obod, 1996, 43-45; P. Petrović Njegoš, *Pjesme*, 138, 234.

⁶ Tom krugu pripada i Puškin (Александр Сергеевич Пушкин), što Njegoš iskazuje posvećujući mu svoje delo *Ogledalo srpsko*. Na početku ove antologije nalazi se prolog *Sjeni Aleksandra Puškina*, u kome Njegoš slavi poetski dar i viteške podvige ruskog pesnika: P. Petrović Njegoš, *Ogledalo srpsko*, priredili R. Bošković, V. Latković, u: *Celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, knj. V, 9. Njegoševo verbalno izražavanje poštovanja romantičarskim herojima ovim navodom nije iscrpljeno.

⁷ D. Vuksan, „Biblioteka vladike Rada“, *Cetinje i Crna Gora*, Beograd 1927, 192-219, 216; V. Vujačić, „Pokloni iz Hrvatske za Njegoševu biblioteku“, *Arhivski zapisi* 2 (2012), Cetinje: Državni arhiv Crne Gore, 2012, 117-154, 135.

⁸ I. Sekulić, *Njegošu. Knjiga duboke odanosti*, Beograd: Srpska književna zadruga, kolo XLVI, knj. 315, 1951, 75.

na sačuvana. Među njima bile su Bajronov *Daur* i *Abidoska nevesta*, na ruskom, izdate u Moskvi 1818. i Sankt Peterburgu 1826. godine.⁹ Iz carinskog popisa sastavljenog prilikom Njegoševog povratka iz Rusije 1833, koji broji nešto manje od četiri stotine knjiga, saznaje se da su, pored prevoda antičke književnosti, starije i novije ruske literature, tu bila i dela Getea, Bajrona, Igoa, Lamartina i Šilera.¹⁰

Milorad Medaković, Njegošev sekretar i biograf, zapisuje da je Njegošu, koji se „mnogo koristio“ grčkim klasicima, bila „naimilija poezija pa rado čitaše Lamartina, Lorda Birona, Danta i Petrarku“, jer su to sve „poete visokog poleta“. Njihove stihove nije mogao „dobro razumeti zato što su pisana na jezicima, sa kojim on mogaše govoriti, ali ih nepoznaše korenito“.¹¹

Njegoš je Bajrona čitao na jezicima koje je znao, ili se njima koristio – gotovo sigurno na ruskom, možda i na italijanskom, francuskom ili nemačkom.¹² U literaturi je ukazano da se neki delovi Njegoševog pesničkog stvaralaštva mogu uporediti sa Bajronovim, kao i to da je Njegoš vodio dijaloge sa odabranim velikim duhovima, među kojima je bio i engleski pesnik.¹³ Iskazano je mišljenje da se crnogorski pesnik, pored Bajrona i Leopardija, „ima ubrojati u najrečitije pesničke predstavnike pesimizma“.¹⁴

U svakom slučaju, Njegoš je dobro *znao* Bajrona. I bio mu je veoma važan.

⁹ D. Vuksan, op. cit., 218-219.

¹⁰ V. Osolnik, *Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu*, Podgorica: CANU, Njegošev institut, knj. 3, 1999, 35.

¹¹ V. M. G. Medaković, *P. P. Njegoš, poslednji vladajući vladika crnogorski*, Novi Sad: Knjižopечатija A. Paevića, 1882, 174.

¹² O Njegoševom učenju i poznavanju stranih jezika: N. Banašević, „Njegoševo učenje stranih jezika“, *Zapisi* III, knj. V, sv. 4 (1929), 193-202; V. Latković, N. Banašević, *Savremenici o Njegošu*; S. Perunović, „Njegoševo poznavanje i učenje stranih jezika“, *Stvaranje XVI-II*, br. 9-10 (1963), 255-268; A. Šmaus, *Studije o Njegošu*, priredio M. Krivokapić, Podgorica: CID, biblioteka Posebna izdanja, urednik D. K. Vukčević, 2000, 63-105 (tekst je prvobitno objavljen u: *Glasnik Etnografskog muzeja*, knj. III, Cetinje 1963, 29-63); S. Vukmanović, „Njegoš na Toploj, u školi Josifa Tropovića“, *Letopis Matice srpske*, knj. 403, sv. 1 (1969), 105-115; Idem, „Petar II Petrović Njegoš u Herceg Novom“, *Boka* 13-14 (1982), 327-348; K. Spasić, *Njegoš i Francuzi*, Zaječar: Kristal, 1988; V. Kilibarda, „Italijanske teme u Njegoševom životu i djelu“, *Matica*, jesen 2013, 87-106; Eadem, „Njegoševo poznavanje italijanskog jezika“, *Lingua Montenegrina* 11, god. VI/1 (2013), 197-207; Eadem, „Njegoš i Dante“, *Lingua Montenegrina* 12, god. VI/2 (2013), 89-97; Eadem, *Njegoš i Italija*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost, 2014, 13-69.

¹³ O sličnosti Sotone iz *Luče mikrokozma*, koji je po „gordosti i prkosu ravan“ Miltonovom Sotoni iz *Izgubljenog raja* i Bajronovom Luciferu iz *Kaina*, kao i o Njegoševim dijalozima sa Danteom, Petrarkom, Igoom, Lamartinom, Puškinom i Bajronom: A. Šmaus, op. cit., 126.

¹⁴ B. Petronijević, *Filozofija u Gorskom vijencu i Luči mikrokozma*, Beograd: S. B. Cvijanović, 1924, 8.

To se potvrđuje i njegovim izvodima iz pročitanih knjiga u *Bilježnici*. Kada je birao stih iz Igoove (Victor Hugo) pesme *Navarin*, objavljene u zbirci *Les Orientales* (VII: 6), prepisao je stih:

*La Grèce est libre, et dans la tombe
Byron applaudit Navarin.*¹⁵

Bitka kod Navarina (Pilosa) na Peloponezu 1827, u kojoj su se sukobile otomanska i flota britanskih, francuskih i ruskih saveznika, nakon koje je sloboda Grčke postala izvesna, bila je poznata i važna Njegošu, vladaru naroda koji se i sam borio za svoju slobodu. Izbor stihova „Grčka je slobodna i Bajron iz groba aplaudira Navarinu“ ukazuje da je u Njegoševoj percepciji grčkog rata za slobodu, kao i u percepciji francuskog pesnika i mnogih evropskih intelektualaca, Bajron bio jedna od najmarkantnijih figura. Bajrona je, posebno kao heroja, veoma cenio i Lamartin (Alphonse de Lamartine), koga je Njegoš voleo.¹⁶ Lamartin je engleskog pesnika nazivao „Mikelandelom poezije“ (*Michel-Ange des vers*), a Igo je, mesec dana nakon Bajronove smrti, u *La Muse française* napisao da mu je, u trenutku kada je objavljena, „izgledalo kao da je deo naše budućnosti ukraden“.¹⁷

Njegoš u *Bilježnici* upisuje i završne stihove prve strofe Igoove pesme *Prezir (Dédain)*, koja je deo zbirke *Jesenje lišće (Les feuilles d'automne)*.¹⁸ Pisma je posvećena Lordu Bajronu: *à lord Byron en 1811*. U stihovima koje Njegoš prepisuje Bajron je opisan kao simbol pesnika koji „vedra čela“ stoji iznad besa, strasti, oluje i rike:

*Combien de passions, de fureurs, de tempêtes,
Grondent autour de toi, jeune homme au front serein!*

Odmah ispod toga Njegoš beleži i poslednji stih strofe na kraju prvog dela ove Igoove pesme, u kojoj se Napoleon i Bajron slave kao veliki ljudi i „religija budućnosti“, a u samom stihu Bajrona naziva sveštenikom boga Napoleona:

*... Napoléon, ce dieu dont tu seras le prêtre;
Bajrona imenuje Potam /popom/, Napoleonovim.*¹⁹

¹⁵ *Njegoševa bilježnica*, redakcijski odbor J. Jovanović, P. Šoć, R. Dragičević, J. Milović, M. Vušković, Cetinje: Istorijski institut NR Crne Gore, 1956, 156. O prepisu Igoovih *Orientaliki* u *Bilježnici* u kontekstu Njegoševog interesovanja za kulturu Orijenta: M. Flašar, *Njegoš i antika*, Podgorica: CANU, Njegošev institut, 1997, 335.

¹⁶ O Njegošu i Lamartinu: A. Šmaus, op. cit., 49-58.

¹⁷ J. Wilkes, „Infernal Magnetism: Byron and Nineteenth-Century French Readers“, *The Reception of Byron in Europe*, Vol. I, R. A. Cardwell ed., London – New York: Thoemmes Continuum, 2004, 11-30, 17, 28. O predstavama Grčke u francuskoj kulturi: J. Nikčević, *Les représentations de la Grèce de 1780 à 1830. Des modèles esthétiques et politiques classiques à l'exaltation de la Grèce en lutte pour sa liberté*, Paris: Éditions Le Manuscrit, 2011, 129-158.

¹⁸ *Njegoševa bilježnica*, 158.

¹⁹ Na grešku u štampanju Njegoševe kratke beleške umetnute u francuske stihove – reči „potam“ umesto „pop“, pažnju je skrenuo: M. Flašar, op. cit., 292.

Čitajući francuske pisce u originalu, Njegoš je znao koliki je ugled među njima uživao Bajron. Dok je Bajron u Britaniji često viđen kao isprazni dendi i kralj sentimentalnih stihova bez dubine, evropska publika osećala ga je kao otkrivaoca najdubljih tajni imaginacije, borca za istinu i pravdu. Ona je prepoznavala Bajronove revolucionarne ideale i čitala *Čajlda Harolda* kao vrstu političkog manifesta u slavu potčinjenih naroda, jer je Harold svoj glas dao španskim pobunjenicima protiv Napoleonove invazije, Grcima u sukobu sa Turcima, Italijanima koji teže svom preporodu i, posredno, Ircima u sukobu sa engleskom upravom. Predstavnici malih, porobljenih naroda, u Bajronu su videli herojsku figuru pesnika koji je stradao za njihovu slobodu.

Ne može se znati da li je Njegoš osećao da Bajron nosi *svetski bol* (*Weltschmerz*) snažno i dosledno, „više i celovitije ga unoseći u svoje pesničko *ja*“ od svih drugih pesnika.²⁰ Međutim, može se tvrditi da mu je Bajronova pesnička, herojska i stradalnička figura bila veoma bliska. Bajronova ličnost najpreciznije je izražavala egzistencijalne i simboličke fenomene tog vremena. Idejni i ideološki stavovi mnogih pesnika prve polovine 19. veka, pa i Njegoševi, bili su kondenzovani u njemu. Bajron je, za sve one koji nisu pristajali na zadate okvire, ili bili prinuđeni da sa njima raskinu, bio simbol nepristajanja i junaštva, a njegovo pesništvo, lutanje i smrt oblik vlastite katarze. I za Njegoša on je bio vrednosni normativ i identifikaciona figura. Bez obzira na to što se Njegošev pesnički jezik ne može jednostavno nazvati romantičarskim, jer se izgrađivao kroz tri stilske formacije – klasicizam, preromantizam i romantizam,²¹ on sam bio je inkarnacija romantičarskog junaka. Može se reći: „Ako je lord Bajron bio jedan od Njegoševih junaka, lako je zamisliti da bi Njegoš, da je Bajron znao za njega, takođe mogao da bude jedan od Bajronovih junaka.“²²

Dok su se mnogi trudili, i u tom trudu delovali patetično, da budu poput Bajrona, Njegoša su drugi prepoznavali kao Bajrona. To posebno dokazuje tekst u firentinskim novinama iz maja 1851. godine.

Pišući o zajedničkoj poseti Firenci tokom maja 1851. godine, Ljubomir Nenadović beleži kako Vladika nije nosio „ni crnogorske haljine, ni crnogorsku kapu“, da bi „ostao nepoznat“ i takav mogao „vazdan hodati po varoši i gledati znamenitosti“. Međutim, i pored toga, „sutradao po dolaku našem cela je varoš znala da je on tu“. Novine su javile da je stigao, a „go-

²⁰ Z. Paunović, „Džordž Gordon Bajron: bolno odrastanje Čajlda Harolda“, Dž. Gordon Bajron, *Čajld Harold*, priredio Z. Paunović, prevela N. Tučev, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005, 7-31, 14.

²¹ V. Vukićević Janković, *Njegoševi umotvori (prilog poetici i estetici)*, Novi Sad: ITP „Zmaj“, 9-10.

²² E. Denis Goj, *Sablja i pjesna. O Gorskom vijencu*, preveli J. Levinger-Goj, E. Denis Goj, Podgorica: Oktoih, 2000, 25.

mile sveta svagda je bilo pred gostionicom kad smo izilazili da sednemo u kola. Svak je želeo da vidi 'principa od Montenegra'.“ Toj radoznalosti, nastavlja Nenadović, veoma je doprineo jedan dugi dopis iz Rima, koji je pred njihov dolazak izašao i u firentinskim novinama. U njemu se sa „najlepšom hvalom govori o junačkoj Crnoj Gori i o njenom vladaocu, koji je u svojoj zemlji: 'glavar vojske, pravice, crkve i književnosti'.“ U članku Njegoš se na više mesta „sравниjuje s engleskim pesnikom Lordom Bajronom, koji se u ovim krajevima Italije duže vreme bavio i o kome se i danas pogdešto priča“. Krešendo ovog teksta bilo je poređenje Njegoša sa Bajronom: „Bije puškom kao Bajron, pravi lako stihove kao Bajron, ljubi Italiju kao Bajron, sumoran je kao Bajron“.

Nenadović se sa ovim poređenjem ne slaže, tvrdeći da svako ko poznaje Vladiku zna da „između njega i Bajrona nema nikakve druge sličnosti do te: što su obojica, svaki u svom narodu, i svaki na svoj način, veliki pesnici“. On smatra da je Bajron „lakomisleno, ćudljivo, raskošno, sujetno stvorenje, najveći poetski dar, razmažen bogatstvom i gospoštinom svoje rodbine“. ²³ Nenadović je bio trinaest godina mlađi od Njegoša, univerzitetski obrazovan u Hajdelbergu i racionalan i, velikim delom, baš iz tog uporišta sklon čistim obrisima koje je prepoznavao u Crnogorcima. U poređenju sa Njegošem, kojeg je doživeo kao plemenitog i uzvišenog, Bajrona je predstavio kao mrzovoljnog i frivolnog. ²⁴ Ali je Njegoš, sudeći prema portretu u Biljardi, knjigama i zapisima u *Bilježnici*, osećao Bajrona kao herojskog pesnika nepokolebljivo spremnog da živi i umre za svoje ideale.

Bajronizacija Italije

Italija je za Bajrona bila egzemplarni *locus* poetske meditacije i slobode. ²⁵ U svojim dnevnicima, pismima, poemama, pretvarao je lične vizije Italije, delom oblikovane tradicionalnim engleskim fantazijama o njoj, u dra-

²³ Lj. Nenadović, *Pisma iz Italije*, u: *Odabrana dela*, Novi Sad – Beograd: Matica srpska, Srpska književna zadruka, 1959, 152-153.

²⁴ Mora se napomenuti da je Nenadović, svega četiri godine ranije, putujući po Švajcarskoj, istim putevima kao i Bajron kada je pisao dramu *Manfred* 1816, citirao engleskog pesnika u opisu prirodnih lepota ove zemlje: *Pisma iz Švajcarske*, Beograd: Štamparija zadruge štamparskih radnika 1882, 103-104. Divio se poeti sa „divnom fantazijom, koji je onako nezadovoljno i nestrpljivo sa svojim razdrobljenim srcem po Evropi putovao, koji je upravo od samog sebe bežao, koji je, premda sa čistom svešću – sve dane svoga života nemirno provodio i nestrpljivo smrt očekivao“. O promeni Nenadovićevog odnosa prema Bajronu, izazvanoj susretom sa Njegošem, kada je „novo božanstvo srušilo staro“: M. Popović, *Romanizam 2*, Beograd: Nolit, 1975, 245, 250.

²⁵ C. Thorpe, „The Poetics of Travel in Byron and Shelley: Translating Italian Experience into Artistic Distinction“, *Travels and Translations. Anglo-Italian Cultural Transactions*, A. Yarrington, S. Villani, J. Kelly eds., Amsterdam –New York: Rodopi, 2013, 181-204.

matične i koloritne prezentacije. One su najizrazitije u poemi u četiri peva-
nja, *Childe Harold's Pilgrimage*, publikovanoj od 1812. do 1818. godine.
Objavio ju je izdavač Marej (John Murray), jedan od rodonačelnika novog
žanra putopisne literature – vodiča, čiji su *priručnici za putnike* uskoro obu-
hvatili gotovo ceo svet.

Čajld Harold je prvi pravi *bajronovski heroj*, „hipnotički fascinantan“.²⁶
Teatarska rezonanca Bajronovog speva poništavala je granice između pesni-
ka i njegove publike, naročito zbog toga što Harold/Bajron svoje stihove
stvara na mestima koja opisuje, ponekad i stojeći pred njima, što im daruje
neposrednost i deskriptivnu preciznost.

Bajronova literarna slava, tada neuobičajen itinerer – putovanja po Pi-
rinejskom poluostrvu i istočnom Mediteranu, kao i ono po Italiji koje je opi-
sao kao opasno, neudobno i puno patnje i, posebno, smrt u Grčkoj 1824,
oblikovali su snažnu figuru poete-putnika. Ovaj amblem hrabrosti i nezavi-
snosti, sociološkog i kulturološkog razlikovanja, ustanovljen u realnosti, iz-
građen je posredstvom medija, verbalnih i vizuelnih.²⁷

Sve što je činilo Bajrona formiralo je pogled na Italiju u 19. veku. U
tome su pomagale i džepne edicije *Čajlda Harolda*, štampane da bi se čita-
le *in situ*, kao i knjiga Bajronovog prijatelja Hobhause (John Cam Hobho-
use), *Historical Illustrations of the Fourth Canto of Childe Harold* iz 1818,
koja ima odlike turističkog vodiča. U *bajronizaciji* Italije naročito je bio de-
lotvoran Marejev *A Handbook for Travellers to Central Italy* iz 1843.²⁸ Usko-
ro, ova vrsta „reklame“ italijanskog putovanja postala je odlika svih evrop-
skih vodiča.

Njogoš i bajronizacija Italije: „razvaline velikog Rima“

Njogoš je Bajronove opise Italije, verovatno, znao iz *Čajlda Harolda*.
Međutim, Bajronov itinerer po Italiji, kao i način na koji je svojim stihovi-
ma ovu zemlju pretvarao u mit, Njogošu su mogli biti poznati iz raznorod-
nih izvora.

Bajronovsko oblikovanje Italije u jedinstveni fenomen prirode, este-
tike i narativa, blisko je Njogoševim opisima ove zemlje. U pismu Dimitri-

²⁶ J. McGann, *Byron and Romanticism*, J. Soderholm ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 25.

²⁷ C. Thompson, *The Suffering Traveller and the Romantic Imagination*, Oxford: Clarendon Press Oxford, 2007, 1-31.

²⁸ Termin *bajronizacija* Italije korišćen prema: B. Schaff, „Italianised Byron – Byronised Italy“, *Performing National Identity. Anglo-Italian Cultural Transactions*, M. Pfister, R. Hertel eds., Amsterdam – New York: Rodopi, 2008, 103-122. O Marejevom doprinosu ovom fenomenu: J. Buzard, „The Uses of Romanticism: Byron and the Victorian Continental Tour“, *Victorian Studies* 35/1 (1991), 29-49.

A. Willmore (ili J. Tibbets Willmore), Lord Bajron meditira o Koloseumu
Bibliothèque des Arts Decoratifs, Paris

ju Vladislavljeviću, pisanom iz Napulja 31. januara 1851, Njegoš kaže: „Da, zbilja, lijepa Italija. Nad njom se blogosloveno, lijepo i blagodatno nebo širi i smije; u njoj je jogunasta priroda u svojoj divoti, u svojoj prelosti vječno okrunjena i vesela: zemlja klasićeska, kolijevka velićija rimskoga. Ah, Rim, Velićestveni Rim! Te razvaline velikog Rima. Kada ćovjek u njemu doće, ne znade ali ga udivlenije potpiri u više ushićenje, ali mu žalost više dušu ugasi i opećali nad grobnicom velićija svijetskoga. Doista su se kod mene ova dva elementa borila kao zla svekrva sa dobrom snahom kad se za kose uhvate i bore se okolo starješinstva u kući pri kojoj će ostaći.“ Razvaline drugih gradova „ništavne su prema razvalinah rimskih“. Ćak ni „opustošajući užas“ prizora strašnih snežnih usova koji se „otisnu strmenicima velikijeh planinah“ i obruše na jele i borove, pretvarajući ih u „grdnu masu“ što „korenjem k nebu dubi“, „ne učini tako strašno i žalostvno vpečatljenije na dušu ćovječesku kao razvaline velikoga Rima!“²⁹

Ove rećenice otkrivaju podrhtavanje Njegoševe duše pred umilnim italijanskim predelima i velićanstvenošću Rima. U njima se, osim sile Nje-

²⁹ P. II Petrović Njegoš, *Izabrana pisma*, priredili B. Banjević, J. Milović, Titograd: Biblioteka „Luća“, 1967, 322–323.

goševe moći vizualizacije, otkriva sukob, ali i prožetost, estetike pitoresknog i estetike sublimnog. Sudeći prema knjigama iz Njegoševe biblioteke, obe estetike bile su dobro poznate crnogorskom vladici. Obe estetike odavno su uobličile predstave Italije.³⁰ Ali, njihova udružena podvojenost kod Bajrona je bila najizrazitija.

Italija je za Bajrona, naročito u *Čajldu Haroldu*, bila *pitoreskni univerzum*, čiji su centralni motiv ruine. One oslikane u četvrtom pevanju poeme – koje opisuje put od Venecije do Rima – naročito rimske, a posebno Koloseuma i Foruma, simbol su prolaznosti ljudi, civilizacija i samog junaka, *A ruin amidst ruins*, „ruine među ruinama“ (IV/XXV/3).³¹ Bajronov „ukus ruina“ deo je literarne i vizuelne tradicije koja seže do 18. veka, koju je i Njegoš poznao. Međutim, strašni događaji koji su gradili generacije romantičara, naročito Francuska revolucija i Napoleonovi ratovi, pretvorili su ruine u simbol stanja duše. Istovremeno oduševljen time što ruševna zdanja integrišu različite faze istorije u koherentno jedinstvo i ophrvan tom zastrašujućom moći, Bajron/Harold zna da će, kao i velike civilizacije što su nestale, kao da ih nikada nije ni bilo, nestati i on.

Kao i Bajron/Harold, pred ruinama opsednut prolaskom vremena, i Njegoš meditira nad razvalinama rimske slave. U pismu Vladislavljeviću zapisuje: „Vrijeme je silno, strašne zube ima, ono je srazilo i svemogućemu nebu akamoli kukavnoj zemlji, đe se sve lako krši, đe sve na slabome temelju stoji. Dan današnji na rimskijem razvalinama dube hramovi katoličkog mira.“

Slične misli o vremenu prožimaju Njegoševu refleksivnu poemu *Misao*,³² kao i njegova najznačajnija dela. One su izraz kontinuirane zaokupljenosti crnogorskog pesnika i vladike ontološkim statusom vremena i večnosti, njihovim uzajamnim odnosom, „bezuspješnim trčanjem vremenskog za vječnim, konačnog za beskonačnim“.³³ Kada o vremenu piše Vladislavljeviću, Njegoš je osvojen njegovom sublimnom moći destrukcije. Poput grofa De Volneja (Comte de Volney), čiju je knjigu *Les ruines, ou méditations*

³⁰ O ruinama kao centralnom motivu estetike pitoresknog i sublimnog u drugoj polovini 18. veka: S. Brajović, T. Bošnjak, *Imaginarni vrtovi Ibera Robera*, Beograd: Narodni muzej 2012, 56–67. O ruinama u engleskom pesništvu romantizma: T. Mc Farland, *Romanticism and the Forms of Ruin: Wordsworth, Coleridge, and Modalities of Fragmentation*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981.

³¹ *Childe Harold's Pilgrimage: The Complete Poetical Works of Lord Byron*, Vol. II, J. J. McGann, B. Weller eds., Oxford: Clarendon Press, 1981.

³² „Vrijeme je tebe vrat zakleti, vječno/ ono ti sljeduje, ono tvoja djela/ nemilosno ruši, ono tebe čini/ te si nepostojna, ono tebe čini/ te današnju svetost popljuješ sutra./ No i tvoja sila moguća je dosta; /ne gledajuć pustoš što vrijeme čini,/ dižeš nove stvari na razvale palih,/ tvom pripravljaš vragu... da šta rušit ima! P. Petrović Njegoš, „Pjesme“, 158-162, stihovi 99-107. O ovoj komparaciji: R. V. Ivanović, *Njegoševa poetika i estetika*, Novi Sad: ITP „Zmaj“, 2002, 204.

³³ S. Tomović-Šundić, *Njegoš – pjesnik i mislilac*, Novi Sad: ITP „Zmaj“, 2006, 192.

sur les révolutions des empires iz 1781. imao u biblioteci i, naročito, Bajrona, Njegoš pred rimskim ruševinama oseća strahopoštovanje. Uzvišena lepota „veličanstvenih razvalina“ izazvala je Njegoševo „ushićenije“ i, istovremeno, gašenje duše u toj „grobnici veličija svijetskoga“. U toj grobnici on se mogao, kao i Bajron, osećati kao „ruina među ruinama“. Utoliko pre što je bio smrtno bolestan.

Njegoš u pismu Vladislavljeviću gorko primećuje da se nad prošlošću Rima lamentuje kao što „sirota familija kuka nad oružjem, odorom i ostacima velikoga i mogućega oca“. Svestan je da su rimske ruine pomodno prozele poeziju njegovog vremena kad mu piše: „neko se moli i klanja rimskijema razvalinama da ga zadahnu duhom poezije, da se pokaže na poprištu svijetskome“. Ipak, one su ga, kao manifestacije materijalne kulture u kontinuumu vremena i istorije, i razbijena slika bivše slave, osvojile.

Osećanje sublimnog, koje je proisticalo iz Njegoševog bića, ali i knjiga koje je imao u svojoj biblioteci, potvrđeno je i zapisima iz Nenadovićevih *Pisama iz Italije*. U XII, XIII i XIV pismu iz Rima, aprila 1851, Nenadović zapisuje kako su se „odmarali na usamljenim razvalinama Koloseuma“, pored kojeg nikada nisu mogli proći a da se ne zaustave i gledaju ga. Posle jedne šetnje kolima, proveli su večer u njemu: „Popeli smo se na najviše njegove ostatke i tamo smo sedeli. Ispratili smo sunce, dočekali smo zvezde... Vladika je bio zamišljen; iz gdekoje reči, kojom je svoje ćutanje prekidao, videlo se da je o ljudskoj prošlosti mislio. A o čemu bi drugom nego o prošlosti mogao misliti na razvalinama Koloseuma, pored koga Rim, taj veliki balsamirani mrtvac, leži.“ Nenadović je zapisao da putnici rado posećuju Koloseum noću, jer tada izgleda drugačije: „Suton daje mu neku tužnu poetsku sliku, a noć ga pretvara u crno strašilo“. Dok su te noći Njegoš i on sedeli tamo, oko- lo je bilo još ljudi, i svi su ćutali „kao aveti“.³⁴

Iako je „prekrasni prizor“ Koloseuma na mesečini izazvao snažnu impresiju kod Getea (Johann Wolfgang von Goethe), koji je zapisao „Kad se to pogleda, sve drugo se tad učini majušno: ovo je toliko veliko da se ta slika ne može zadržati u duši“,³⁵ glavni kreator obreda posmatranja Flavijevskog amfiteatra noću bio je Bajron.

Koloseum noću, kad „s mesečevog roga zrak prikladan pada“ što „razmišljanja budi; naspram noćne tmine“, izazvao je eskalaciju Bajronovih/Haroldovih osećanja (stihovi IV/128).³⁶ Naročito stihovi: „Al' kad Luna kre-

³⁴ Lj. Nenadović, *Pisma iz Italije*, 120, 125, 133.

³⁵ Gete je opisao prizor Koloseuma na mesečini u pismima od 11. novembra 1876. i 2. februara 1877: V. J. Gete, *Putovanje po Italiji*, preveo B. Živojinović, Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka kuća Zorana Stojanovića, 2013, 188–189, 230–231.

³⁶ Dž. Gordon Bajron, *Čajld Harold*, priredio Z. Paunović, prevela N. Tučev, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.

ne nebom da se vere/ Do vrha svog luka, i tu mirno bdije;/ Kad kroz obruč vremena zvezde zatrepere./ I razvigor noćni po vazduhu vije.../ U areni mrtvi tad ustaju svi:/ Tu junaci hodili su gde stupamo mi“ (IV/144), doživeli su ogromnu popularnost. Slično je o Koloseumu Bajron pevao i u *Manfredu*, gde je opisao „glavnu relikviju svemogućeg Rima“ dok je meka svetlost Mesece pretvara u „religiju“, a srce podrhtava od tihog poštovanja mrtvih suverena što još „vladaju našim duhovima iz svojih urni“. Tu noć, *Twas such a night!* (III/IV, 10–45),³⁷ želeli su da dožive svi posetioci Koloseuma. Džon Marej, u *Priručniku po centralnoj Italiji* iz 1843, i pored izjave da ne želi da utiče na impresije putnika, već samo da ih snabde činjenicama „korisnim u proučavanju ruina“, navodi da se „jedno od najimpresivnijih mesta na svetu“ mora videti na mesečini, jer je to jedini dostojan način posmatranja „čuda zvanog Koloseum“, i citira Bajronove stihove.³⁸

Njegoš kao da oseća da je Bajronovo ushićenje među rimskim ruševinama pretočeno u vulgarnu masovnu praksu, kada piše Vladislavljeviću: „Neko opisuje Rim sa kartinama da novaca dobije, neko opisuje karneval rimski (Rim), te pretvara hramove u teatre, neko se moli i klanja rimskijema razvalinama da ga zadahnu duhom poezije, da se pokaže na poprištu svijetskome, neko plače za jazičeskijem hramovima a hvali hristijane, neko plače za Cezarom a hvali Bruta, te ni sam ne znade šta radi.“ Ipak, i on, poput Bajrona, piše stihove u kupoli Svetog Petra. I noću sedi u Koloseumu, zajedno sa mnogima koji žele da prožive bajronovsko iskustvo, u tišini. Mirno je sedeo i kada je njegovo društvo iz hotela, koje je platilo malu zabavu u amfiteatru te noći, počelo da se grabi „oko hladna pečenja i punih čaša“, kako zapisuje Nenadović.³⁹

Vladika, pesnik i mislilac, svoje je „ritualno“ ponašanje u Koloseumu odredio prema svom dostojanstvu. Na njega se pripremao čitajući enciklopedije i putopise, verovatno i Bajrona samog. Možda ga je na noćnu posetu Koloseumu naveo i Nenadović. Srpski putopisac, koji zna Getea, upoznat je i sa Bajronovim stihovima. Na početku svojih *Pisama iz Italije* beleži kako zbog lepote Napulja ne stiže da čita knjige koje je poneo: „Moj Bajron i Dante, koji su mi najmiliji drugovi na ovom putovanju stoje netaknuti.“⁴⁰ Sem toga, Nenadović poznaje Bajrona i posredstvom bedekera, koji, prema sopstvenom zapisu, nije ispuštao iz ruku.⁴¹ Upoređujući Rim i Koloseum sa crnim strašilom, balsamovanim mrtvacem, „lešinom kakvoga giganta“, on

³⁷ *Manfred: A Dramatic Poem. The Complete Poetical Works of Lord Byron*, Vol. IV, J. J. McGann ed., Oxford: University Press, 1986.

³⁸ J. Murray, *A Handbook for Travellers in Central Italy. Part II. Rome and its Environs*, London: John Murray, 1853, 59.

³⁹ Lj. Nenadović, *Pisma iz Italije*, 134.

⁴⁰ *Ibid.*, 51.

⁴¹ *Ibid.*, 53.

kao da ponavlja Bajronov/Haroldov opis Rima – „kostura titanskog tela“, pretvorenog u „crni prah“ (IV/46, 81). Nenadovićev opis Koloseuma noću, kada „uobraženje nema granica“, a aveti Rimljana promiču kroz nju, svojevrsni je eho Bajronovih stihova iz *Manfreda*.

U svakom slučaju, Vladika i putopisac zajedno proživljavaju ovaj bajronovski ritual, svaki na svoj način, i svaki sa svojim mislima.

Bajronovim stihovima i fenomenom *bajronizacija Italije* prožete su i neke druge Njegoševe *italijanske slike*. To su, naročito, one venecijanske, posebno o Mostu uzdaha (*Ponte dei Sospiri*), zatvorima (*Piombi*), nedostatku portreta dužda Marina Falijera u *Sala del Maggior Consiglio* u *Palazzo Ducale*.⁴²

Saša BRAJOVIĆ

NJEGOŠ, BYRON AND THE *BYRONISED ITALY*

Summary

Petar II Petrović Njegoš, bishop and poet of Montenegro, had a portrait of Byron in the main room of his residence at Cetinje, the capital of Montenegro. His library included books by Byron and his contemporaries claim that he was fond of reading the works of the English poet. In his notebook he wrote the verses of Hugo which extol Byron. Byron's heroic, poetic and tragic figure was very close to him. While others strove to look like Byron and were pathetic in those attempts, Njegoš was seen by others as Byron: he „shoots a gun“, „writes verse“, „loves Italy“ and is „gloomy“ like Byron. Njegoš was familiar with Byron's, i.e. Childe Harold's itinerary through Italy. The manner in which Njegoš writes about Roman ruins stems from his innate feeling of the sublime as well as from Byron's poetry and from phenomenon of *Byronised Italy* which colored the perception of Italy during the first half of the 19th century. Njegoš's night visit to the Colosseum is a sort of ritual practice established by Byron, and underlined by all guide books, not only the English. Njegoš's perception of Venice was also very Byronesque: the experience of *Ponte dei Sospiri*, Venetian jails, the decoration of *Sala del Maggior Consiglio* in *Palazzo Ducale*.

⁴² O tome u knjizi ove autorke: *Njegošovo Veliko putovanje. Meditacije o vizuelnoj kulturi Italije*, Podgorica: CANU, u štampi.

